УДК [373.2+373.3]:371.38

Уфімцева С.В., директор школи “Домінанта”, м. Київ

Уфімцева Світлана Василівна – директор школи „Домінанта”, м. Київ. Коло наукових інтересів – проблема організації творчої діяльності дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у навчально-виховному процесі навчально-виховного комплексу: дитячий садок – початкова школа.

Організація творчої діяльності дітей у навчально-виховному процесі

У статті розглядається проблема організації творчої діяльності дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у навчально-виховному процесі навчально-виховного комплексу: дитячий садок – початкова школа. Показано, що застосування інтерактивних методів і форм навчання суттєво впливає на формування творчої особистості учнів та дошкільнят. Підкреслена необхідність наступності у формах і методах навчання та позашкільної діяльності у творчому розвитку учнів.

The article considers the problem of organization of creative activity of children of pre-school & junior school age in teaching & educational process in a teaching & educational complex: kindergarten-junior school. It shows that usage of interactive methods & forms of teaching influences the formation of creative personality of children of school & preschool age essentially. It underlines / emphasizes the necessity of succession in forms & methods of teaching & extra-curricular activity in the creative development of pupils.

Зміни в суспільному житті, пов’язані з технічним і культурним прогресом, зумовлюють специфіку зміни освітньо-виховного напряму роботи з дошкільниками та системи навчання в школі. У процесі руху нашої держави до “креативогенного” суспільства концепція 12-річної шкільної освіти передбачає перманентні пошуки шляхів оптимізації використання творчого потенціалу дитини. У психологічних дослідженнях (О.В. Запорожець, О. Вегнер, О.І. Кулачківська, С.П. Ладивір) доведено, що будь-який досвід може бути засвоєний двома шляхами. Один – відтворюючий, в основі якого лежить активне засвоєння дитиною раніше вироблених прийомів поведінки і способів дій для їхнього подальшого удосконалення – це шлях розвиваючого навчання. В основі іншого шляху закладено творчу переробку сприйнятого та створення нових образів, нового порядку виконання дій – це шлях творчості. У теорії і практиці педагоги ці шляхи часто протиставляли і виключали один одного або ж розглядали ізольовано. Але психологічні дослідження цілком чітко довели існування тісного зв’язку між навчанням і творчістю дітей. За своїм характером творчість і навчання своєрідні, але між ними встановлюються тонкі і взаємовпливаючі типи зв’язку.

Метою статті є науковий аналіз цих явищ як окремо, так і сумісно, порівняння та встановлення загальнах і відмінних ознак, характеристик, розкриття основної ідеї проведеного дослідження, яка полягає у тому, що в цілому творчість активізує процес навчання, розвиває ініціативу дітей, самостійність і активність, спонукає дітей освоювати знання, опановувати навички і уміння. Отже, зупинимося на характеристиці процесу навчання.

На кожному етапі суспільного розвитку педагоги і психологи відбирали усе, що доступно сприйняттю дітей і відтворенню сприйнятого, у практичних діях готувати учнів до майбутньої творчої діяльності, визначали еталони, на які вони повинні орієнтуватися у своїх діях. Дитина опановує способами образного вираження і зображення в малюнку, танці, пісні, драматизації [1; 2]. Найпростіша виконавська практика і придбані навички сприйняття творів мистецтва підводять дітей до первісних узагальнень. На основі цього визначається зміст навчання, необхідний обсяг знань, умінь, навичок, що діти використовують для художньо-образного втілення.

Навчання – не механічний процес передачі знань і умінь. Це двосторонній процес [3]. У процесі дослідження ми навчили дітей визначеним знанням і навичкам на прикладі художньої діяльності, спираючись при цьому на індивідуальний рівень художніх можливостей. При цьому створювалися найкращі умови для кожної дитини, що виховується в колективі, піклуючись про якість педагогічних методів і прийомів, і враховуючи реакцію дітей на них. Лише спонукаючи дитину до самостійних, свідомих художніх проявів, викликаючи позитивні емоції, розвиваючи здібності, можна розраховувати на успіх. Про результати художнього навчання варто судити не тільки по тому, що дитина правильно і виразно співає, малює, читає вірш, але й враховували мотиваційний чинник, інтерес до навчання, а саме: чи прагне дитина до самостійної діяльності, чи відчуває недоліки свого виконання, чи здатна до переробки одержаних знань. Отже, ми вважаємо, що навчання відповідає своєму призначенню, якщо виховує і розвиває самостійну діяльність дитини.

Важливе значення в нашій роботі надавалося формуванню естетичного відношення дітей до творів мистецтва, в яких відбиваються життєві явища. Дитина співпереживає тому, що виражено в художній формі і тим самим прилучається до світу прекрасного, адже переживання впливають на моральні погляди дитини, збагачують її духовний світ. Тому одна з найбільш важливих педагогічних задач – це створення емоційного ставлення дітей до художньої практики в єдності з навчанням техніці танцю, співу, малюнку. Діти зазнають насолоду від чистих інтонацій пісні, красивих сполучень квітів, виразного контуру в малюнку.

Не менш важливим завданням нашого дослідження було створення навчальних ситуацій, які б сприяли образному пізнанню дійсності. У малюнках, грі-драматизації, співі дитина наближається до реалістичного відображення своїх переживань. З'ясувалося, наприклад, що діти трьох років, наносячи фарбою великі і дрібні плями, сприймають їх, переводячи в образний ефект: це або як сліди ведмедів, або як доріжку, яку зробив зайчик. Хоча ці асоціативні образи мінливі і кожного разу будуть новими, проте вони додають дитячому малюнкові реалістичного характеру. Засвоєння дитиною способів сприйняття, спрямованих на самостійне обстеження предметів: форм, кольору, звуку, температури тощо, вслуховування у звуки співучої і поетичної мови активізує навчання, розвиває художньо-сенсорні здібності. Так, у процесі навчання малюванню діти зіставляють і змішують кольори, комбінують їх у різних сполученнях. Вони засвоюють способи вичленовування форми з загального виду предмета, визначають його властивості, зіставляють із відповідною геометричною фігурою, варіюють її при зміні пропорцій і положень предмета. Усе це приводить до більш правильного, виразного зображення предмета, до виникнення в дитини художнього образу, до розвитку творчої фантазії.

Розвиток музично-сенсорних здібностей при навчанні співу, грі на музичних інструментах допомагає дитині вслуховатися у звуковисоті, ритмічні, темброві і динамічні відносини. Діти перевіряють правильність своїх інтонацій, виявляють помилки, виправляють їх. Вихователь знайомить дітей з різними властивостями музичних звуків і їхніх сполучень. Діти асоціюють сполучення музичних звуків із просторовими уявленнями. При цьому підкреслюється виразність музичних звуків у певній ладотональності. В результаті дослідження нами було встановлено, що навчання спонукає дитину переносити засвоєне під керівництвом педагога в самостійну діяльність. За власною ініціативою діти включаються в ще недостатньо засвоєні, але власні способи дій, що їх зацікавили (наклеювання аплікацій, гра на музичних інструментах тощо).

Правильно організоване навчання дає дітям можливість самовираження, самонавчання, самоконтролю, що є за своєю сутністю педагогічно зумовленим явищем. Навчання як зовнішній вплив і навчання як внутрішня переробка сприйнятого дитиною матеріалу знаходяться в тісному, динамічному взаємозв'язку. У зв'язку з цим інтереси, художні здібності, які виникають у процесі навчання, виступають як передумова до формування творчості. Може виникнути питання: чи потрібна дитяча творчість як діяльність, якщо навчання веде до розвитку творчих здібностей? Творчість як діяльність надає дітям нові можливості для їхнього розвитку. Дитяча творчість не є цілком суспільно-корисною діяльністю. Навіть якщо вона і не призводить до створення певного продукту, то така творчість є первинною у розвитку творчої діяльності. Дитяча творчість безпосередня, вона відрізняється свіжістю вираження. Словесна творчість або чарівні малюнки на виставках захоплюють навіть спокушених глядачів. Треба вказати і на суспільно-педагогічну цінність творчості дітей. Дитина виявляє своє розуміння навколишнього, своє відношення до нього, і це допомагає їй розкрити внутрішній світ речей. У своїй художній творчості дитина відкриває нове для себе, а для навколишніх – нове про себе. Все це дозволяє говорити про правомірність поширення поняття творчості на діяльність дитини, обмеживши його, однак, словом "дитяче" і відзначивши умовність його застосування. Аналіз продуктів дитячої творчості передбачає застосувати цей термін переважно до дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Результати нашого

дослідження дозволяють стверджувати, що і на більш ранніх етапах у дітей 3-5 років виникають елементи художньо-образного втілення в малюнку, грі-драматизації, розповіді, пісні як результат їхніх пошуків.

Однак далеко не кожну дитячу продукцію, будь то пісенна імпровізація або малюнок, вірш або ліплення, можна називати творчістю. У нашому дослідженні було виявлено групи показників, за якими можна характеризувати якість творчої діяльності дітей. *До першої групи* показників ми віднесли ставлення дітей до творчості: захопленість, здатність "увійти" в уявлювані образи, в умовні ситуації, щирість переживань. *Друга група* характеризує якість способу творчих дій дітей: швидкість реакцій, спритність при виконанні творчих дій, використання різних варіантів рішення, комбінування знайомих елементів у нові сполучення, оригінальність способів дій. *Третя група* – це добір дітьми характерних рис об'єктів і життєвих явищ, персонажів, предметів і їхнє відображення в малюнку, музичній грі, драматизації, у словесній і пісенній творчості, пошуки художніх засобів, які вдало виражають особисте ставлення дітей і передає задум.

Відповідно до кожного виду творчості ці показники будуть специфічними. Так, у словесній творчості діти прагнуть знайти слова в їхньому виразному сполученні, різноманітні епітети, рими прозаїчної мови, композицію розповіді. У ліпленні, малюнку, конструктивній діяльності діти шукають лінійні контури, форму, композицію, колорит. У співі – мелодійні інтонації, нескладні мотиви, що виражають певні переживання. У грі – образні характерні рухи персонажів. Оволодіння виразними засобами створює передумови, на основі яких діти вільно виявляють себе у творчості.

У процесі дослідження нами була розроблена програма творчого розвитку дітей, яка включає своєрідні шляхи формування художньої творчості. Це – організація спостережень дітей за навколишнім життям, перебудова того, що може бути відбите в співі, малюнках, інсценізаціях, розвиток способів "вслуховування", "придивляння" в образний світ мистецтва, у звуки і фарби природного і предметного світу. Особливо велике значення у процесі формування дитячої творчості має мистецтво. Відомо, що твори мистецтва сприймаються цілісно, у комплексі виразно-образотворчих засобів [3]. Проте засоби, якими митець володіє і особливо яскраво виражає задум, досить різноманітні. Зважаючи на це, ми у процесі дослідження виявили можливості застосування здобутків мистецтва для збагачення творчого досвіду дітей. Особливої уваги надавали повторній зустрічі з творами мистецтва, що допомагає дитині уважніше придивитися, порівняти, відбити такий твір у своїх малюнках.

Звичайно, творчість розвивається дещо за іншими законами, ніж навчання. Формування художньої творчості вимагає постановки завдань. Творчими завданнями для дітей є такі, коли діти повинні комбінувати, імпровізувати, складати, тобто самостійно створювати нове. Такі завдання не є цілком самостійними і найчастіше виконуються за участю дорослого, котрий організує обстановку, умови, матеріали, спонукає дітей до творчих дій. Наші дані свідчать, що ефективність творчого розвитку дітей залежить від особистості педагога, його захопленості, здатності брати участь у творчості дітей. Творчі завдання ми об'єднали у групи. Так, в образотворчій діяльності дітей трьох років спочатку ми розвивали способи передачі в малюнку ритмічних дій. Наприклад, падає сніг, йде дощ. Потім застосовували різноманітні сполучення яскравих плям, наприклад, на лузі виросли квіти. Нарешті, дітей підводимо до зображення предмета лінійним контуром. З метою розвитку пісенної творчості старші діти спочатку імпровізують мелодійні інтонації, кликали один одного по іменах співучо, наслідували різні звуки: спів зозулі, дзвін дзвіночків. Нарешті, закінчували мелодію, яка була заспівана дорослим. Це була своєрідна гра під назвою "Музичні питання і відповіді". Пізніше діти засвоювали способи імпровізації контрасних розспівок. В них розвивали здатність до того, як виразити радість, жаль, смуток, веселощі. Якість пісенних імпровізацій оцінювалася за такими показниками: виразність мелодії, повторність або варіативність інтонацій, ритму, логічність побудови, спільність мелодії і тексту.

Отже, творчі завдання стимулюють художню образність у діях дітей, викликають низку почуттів, спонукають до уяви. Звичайно, багато чого відбувається інтуїтивно, неусвідомлено, але творчі інтуїтивні дії виникають на основі досвіду і кількаразових спроб вирішити якунебудь нову задачу.

Складання творчих завдань відповідно до виду творчої діяльності визначалося у три етапи, а саме: завдання, що вимагають від дітей первісного орієнтування у творчій діяльності, для чого створювалася установка на нові способи дій: "склади", "придумай", "знайди", "зміни". На другому етапі пропонувалися завдання, що викликають у дітей цілеспрямовані дії та пошуки рішень їх виконання. Завдяки завданням цього типу дитина включається у постійно мінливі ситуації і починає розуміти, що на основі старого можна знайти нові комбінації, видозмінити, поліпшити зроблене раніше. Виникає атмосфера спільної творчості з дорослим, дитина одержує перше уявлення про те, що своєю творчістю викликає в інших почуття задоволення. Далі, на третьому етапі, використовувалися завдання, в

яких пропонується самостійна діяльність. Тобто діти обмірковують задум гри, розповіді, ліплення, планують свої дії, намічають, якими художніми засобами краще скористатися. Ці завдання виявляють здібності кожної дитини, викликають відчуття можливості використання своєї творчості в житті (виставки дитячих малюнків, концерт дитячих пісень, віршів і таке інше).

Під час уроків за розробленою нами програмою діти освоювали коло освітніх зведень, умінь, що веде до розвитку різнобічних художніх здібностей. Рівень знань і навичок утвердження відповідно до віку дітей. У процесі діяльності діти опановували способи творчих дій, готувалися до подальшої самостійної праці. Якість творчих дій визначається багатьма компонентами: творчою уявою й узагальненням реальної практики, інтуїцією, збагаченою художнім досвідом дитини. В процесі роботи ми враховували, що творча діяльність відрізняється від навчання характером педагогічного керівництва, адже основою навчання є систематичність, поступовість засвоєння матеріалу всіма дітьми, прямі вказівки, зразки виконання, в той час як художні заняття повинні бути насичені естетичними переживаннями, активними і пошуковими діями дітей. Творча діяльність включає лише зразкові етапи, які можуть варіюватися. Здібні діти переборюють ці етапи в більш короткий термін. Відчутніше виступає індивідуальна своєрідність дитячої продукції, панує атмосфера захопленості, можливості спільної творчості дорослого і дитини. Таким чином, в цілому творчість активізує процес навчання, розвиває ініціативу дітей, самостійність і активність, спонукає дітей освоювати знання, опановувати навички і уміння.

Аналізуючи одержаний у процесі експерименту матеріал, ми дійшли висновку, що проведена робота в напрямі формування творчості дітей є ефективною, вона відповідає художньо-образній природі дитячої творчості. В основі дитячої продукції, – будь то розповідь або пісня, малюнок або драматизація, виразно виступає значення художніх засобів, якими діти зображували своїх героїв. Вони шукали яскраві епітети і їх точні вирази у казках, характерні рухи персонажів у музичних і театралізованих іграх. З'ясувалося, що творчість успішно розвивається в тих умовах, де забезпечені планомірність та систематичність навчання. Доволі велике значення має підготовчий період, що вводить дітей у новий вид діяльності і допомагає дітям орієнтуватися у художній діяльності.

Підтвердження положення про можливість і необхідність формування творчості у таких видах художньої діяльності, як пісенна, поетична творчість, у шкільній практиці ще не набуло поширення. Для вихователів і музичних керівників дитячих садів нами розроблені щоденники для спостережень, плани й обліки, що фіксують хід роботи педагога та дають можливість включати індивідуальні характеристики дітей. Крім щоденникових записів, були зроблені спроби перших узагальнень цих матеріалів. І, нарешті, підготовлені матеріали для доповідей на конференціях. Було з'ясоване місце творчих завдань у загальній системі художнього навчання, зв'язок між навчанням і розвитком творчості, дозування творчих завдань при засвоєнні програмного матеріалу. У процесі дослідження ми дійшли висновку, що творчі завдання повинні зайняти визначне місце на заняттях. Для цього необхідно продумати співвідношення їх з навчальними завданнями й уточнити роль у засвоєнні художнього досвіду. У дослідженні ми застосовували різні варіанти завдань у поєднанні навчального і творчого матеріалу. В одному з варіантів планування такої роботи передбачалася постановка навчальних завдань на декількох заняттях, де засвоювалися визначені навички зображення з метою подальшого застосування їх у більш складних творчих завданнях. Наприклад, спочатку на заняттях дітям пропонували спостерігати за лижниками, а потім на заключному занятті була створена ігрова ситуація. Діти повинні були поставити виліплені фігурки лижників на гірку або доріжку, що давало можливість визначити, кому вдалося правильно передати динаміку руху лижника. Виразність реалістичного відображення явища природи, персонажів, спільні зусилля дорослого і дитини створили ту необхідну атмосферу, у якій успішно виявляється творчість.

В практиці дослідження ми застосували різні види планування завдань так, щоб наскрізною ідеєю було створення дітьми єдиного образу різними засобами. Наприклад, для твору композиції гри “Хто побудував цей будинок?”, крім екскурсій на будівництво, в архітектурну майстерню, ми запропонували дітям спочатку попрацювати “мулярами”. Діти самі шукали виразні імітаційні рухи, що наслідують діям робітника. Наступного разу на занятті були задіяні атрибути малярства: щиток, кельня, тертка. Дії дітей набували зорової “відчутності”. Інші діти повинні були, спостерігаючи “будівельників”, довідатися, з якими інструментами працює муляр, що він робить тощо. Такі етюди згодом допомогли втілити більш складний образ робітника. В нашому дослідженні ми використовували комбінований варіант планування, що не передбачав чіткого поділу на творчі і навчальні завдання. Найчастіше цей варіант застосовувався для молодших дошкільників, які ще не здатні засвоїти творчих дій. Особливу роль тут грали прийоми, що спонукають дітей до сенсорного обстеження предметів і явищ, до елементів образного втілення, до емоційної реакції. Так, перед малю-

ванням діти обстежували круглу форму "колобка", сухим пензлем пробували робити мазки, що зображують сліди всіх звірів, які зустрілися з колобком. Вихователь, наклеюючи з дітьми аплікацію, нагадувала, що каченя може клювати, бігти, злетіти, і діти прагнули передати навіть цими скупими засобами пози птаха. Широко застосовуються музично-дидактичні ігри, що в образній формі дають уявлення дітям про деякі засоби музичної виразності. При такому плануванні поєднуються творчі і навчальні прийоми, навчання здобуває емоційного характеру.

Таке варіативне планування вчителем творчих завдань передбачає застосування найрізноманітніших прийомів. Так, на одних заняттях виконання творчого завдання викликає появу асоціацій у дітей, і вони прагнуть використовувати різні види художньої практики. На інших – слухання казок, розглядання ілюстрацій народжувало в дітей задуми малюнків. Педагоги розкривають дітям чарівні образи казки, вчать прийомам зображення і доповнюють це творчими завданнями. Діти повинні були вибрати епізоди з казки і знайти засіб художнього втілення. Працюючи над розвитком музично-ігрової творчості, вихователі знаходили нові форми організації дитячої діяльності. Наслідуючи відомі телепередачі, діти організували "журі", ставили "бали" виконавцям музичних ігор. Виник синтез різних видів художньої діяльності.

Представлені варіанти планування навчальних і творчих завдань є досить умовними, адже вони не можуть охопити все розмаїття системних зв'язків навчання і творчості. Ми вважаємо, що художні заняття повинні бути незрівнянно більш гнучкими за своєю формою. Важливо перебороти іноді занадто регламентовані структури занять, тому що вони не відповідають цілком організації різноманітної художньо-творчої діяльності.

Основною умовою успішної активізації дитячої творчості є творче ставлення до такої діяльності самих педагогів. Пропоновані нами творчі завдання дають лише загальний напрям роботи, але від педагога вимагається творча вигадка та педагогічний такт у керівництві дитячою творчістю. Крім того, правильне співвідношення творчих і навчальних завдань сприяє особливо активному удосконаленню спеціальних здібностей. Так, музичний розвиток активізується, якщо діти засвоїли навички зіставлення різних властивостей музичних звуків, що збагачує пісенну творчість: діти імпровізують різноманітні інтонації, будують їх у визначеній тональності, намагаються не наслідувати один одному. Стосовно цього ігри дітей мають виняткове значення. Особливо це стосується молодших школярів. Граючи, діти наспівують нескладні мелодії (заколисують ляльку, підспівують під час танцю), прикрашають кімнату своїх ляльок тощо. У грі дитина вдосконалює свої рухи. Адже відомо, що у системі розвитку дошкільника та молодшого школяра значне місце займають загальнорозвиваючі вправи, рухи. Тому заняття з малювання, ліплення, ручної праці розвивають здібності тонкої моторики, які суттєво допомагають підготовці руки до письма. Загальнорозвиваючі вправи формують та розвивають рухові здібності дитини, вони необхідні для своєчасного розвитку організму, є засобом оздоровлення, зміцнення організму.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що дитяча художня творчість розвивається і знаходить своє втілення тільки завдяки навчанню, коли діти опановують цілу систему умінь по слуханню і сприйняттю музики та отримують можливість передати характерні її особливості чіткими, ритмічними і красивими рухами, навчаються спостерігати кольори у природі, вслуховуватися у вірші, художнє слово.

Таким чином, одержані нами результати дають підстави стверджувати, що художня творчість дітей формується за умов: спонукання дітей до художньої творчості шляхом постановки цікавих, різноманітних творчих завдань; врахування індивідуальних інтересів, схильностей і здібностей дітей; створення системи взаємозв'язків між навчальними і творчими завданнями на заняттях; варіювання творчих завдань у залежності від віку дітей і різних видів художньої діяльності.

Література

1. Крок за кроком в Україні: Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Л.В. Артемова, О.І. Кульчицька, Н.М. Голота, Г.В. Сухорукова; Наукова редакція Л.В. Артемової; Під загальною редакцією С.О. Чередниченко. – К.: Кобза, 2003. – 384 с.
2. Пигалицкая Ф.В. И пробуждается поэзия во мне. – М.: Знание, 1988. – 128 с.
3. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.